

روند تحولات و چشم انداز صنعت مرغداری در ایران و جهان

با تأکید بر صنعت مرغداری گوشتی

مهندس مسعود رضائی - دکتر مظفر امینی

چکیده

ایران به لحاظ تولید گوشت مرغ در سال ۲۰۰۲ در رتبه سیزدهم جهان بوده است. صنعت مرغداری در ایران بنا به گفته بسیاری از مسئولان، بیشترین حجم سرمایه گذاری را پس از صنعت نفت به خود اختصاص داده است، با این حال این صنعت هنوز توانسته جایی در خور در اقتصاد کشور داشته باشد. عرضه فرآورده‌ها با بهای و کیفیت مناسب در بازار رقابتی، یکی از برجسته‌ترین اصول اقتصاد در جهان امروز است. شناخت بازارهای جهانی، میزان تقاضا و شناخت موقعیت و توان بالقوه کشور در میان دیگر تولیدکنندگان می‌تواند نقش مهمی در زمینه تولید گوشت مرغ داشته باشد. در این نوشتار، ضمن بررسی وضع صنعت مرغداری در جهان، جایگاه ایران در میان دیگر کشورهای تولیدکننده مورد توجه قرار گرفته و همراه با ارزیابی سیاست‌های اجرا شده در بخش کشاورزی، موانع موجود در راه توسعه آن به گونه فشرده بررسی خواهد شد.

پیشگفتار:

از ضروری‌ترین برنامه‌هایی است که باید به آن پرداخته شود، و گرنه جهان با چالش تازه‌ای به نام بحران مواد خوراکی روبه‌رو خواهد شد. [۲] در تأمین مواد خوراکی نه تنها به کمیّت بلکه به کیفیت آن نیز باید توجه کرد. مواد خوراکی پروتئین‌دار در تغذیه انسان اهمیت بسیار دارد. و در این میان صنعت مرغداری بعنوان تهیه کننده مواد خوراکی پروتئین‌دار از شرایط و جایگاه ممتازی برخوردار است. از يك سو، گوشت مرغ از نظر پروتئین و تناسب اسیدآمیننه نسبت به گوشت بسیاری از حیوانات برتری دارد و سالم‌تر است و از نظر پروتئین بالاترین میزان (نزدیک به ۲۰/۲ درصد) و به لحاظ چربی کمترین

امروزه یکی از بزرگترین دغدغه‌ها و نگرانی‌های سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان، تأمین نیازهای جامعه است، تا از این راه سطح رفاه نسبی شهروندان را افزایش دهند. گزاره نیست اگر بگویم که بیشتر برنامه‌های توسعه نیز در راستای این هدفها است. [۱] گرچه نیازهای جوامع متفاوت است ولی تأمین نیازهای اساسی و پایه در هر جامعه اهمیت ویژه دارد. روشن است که تأمین نیاز خوراکی شهروندان با توجه به رشد روزافزون جمعیت جهان و تشدید فقر غذایی بویژه در کشورهای جهان سوم،

جدول یک - روند افزایش جمعیت در جهان (هزار نفر)

۲۰۵۰	۲۰۴۰	۲۰۳۰	۲۰۲۰	۲۰۱۰	۲۰۰۰	۱۹۹۰	۱۹۸۰	۱۹۷۰	۱۹۶۰	۱۹۵۰	
۴۷۱۹۱	۴۴۷۳۴	۴۱۷۷۵	۳۸۲۱	۳۴۴۱۰	۳۰۵۲۰	۲۶۳۲۸	۲۲۵۳۶	۱۹۲۰۰	۱۵۶۸	۱۲۶۲۲	اقیانوسیه
۲۰۰۰۳۸۵	۱۷۵۰۳۲۷	۱۴۸۸۸۸۹	۱۲۳۰۹۷	۹۹۶۹۵۸	۷۹۳۶۲۶	۶۱۹۴۸۰	۴۶۶۸۷۱	۳۵۶۳۳۸	۲۷۶۶۸	۲۲۰۸۹۱	آفریقا
۶۰۳۳۲۸	۶۳۸۸۷۶	۶۷۰۳۱۲	۶۹۴۸۷	۷۱۳۲۰۸	۷۲۷۳۰۴	۷۴۹۲۰۹	۷۸۳۴۶۱	۸۱۹۴۵۱	۸۴۲۵۰	۸۷۲۵۰۴	اروپا
۵۴۲۸۱۷۱	۵۲۳۲۰۶۷	۴۹۴۹۶۰۳	۴۵۸۱۵۸	۴۱۴۴۹۴۰	۳۶۷۲۳۳۸	۳۰۹۷۲۷۵	۲۵۷۵۱۰۰	۲۰۹۶۴۷۷	۱۶۶۵۹۱	۱۳۷۳۸۹۳	آسیا
۱۲۴۳۱۸۱	۱۱۸۸۶۴۸	۱۱۱۹۴۸۵	۱۰۳۳۶۲	۹۳۶۲۱۶	۸۳۲۹۲۲	۷۰۱۲۵۲۹	۵۸۱۷۷۶	۴۷۹۴۶۳	۳۳۶۶۸	۲۹۲۵۸۹	آمریکا
۹۳۲۲۲۵۶	۸۵۴۶۵۲	۸۲۷۰۰۶۲	۷۵۷۹۲۸	۶۸۲۵۷۳۲	۶۰۵۶۷۱۰	۵۲۵۴۸۲۱	۴۴۲۹۷۴۴	۳۶۹۰۹۲۹	۳۰۲۰۱۷	۲۵۱۹۴۹۹	جهان
۱۲۱۴۲۲	۱۱۳۵۲۵	۱۰۴۴۵۵	۹۳۵۱	۸۰۸۰۹	۷۰۳۳۰	۵۸۳۳۵	۳۹۱۰۷	۲۸۸۲۳	۲۱۷۰	۱۶۹۱۳	ایران

مأخذ [۳]

جدول ۲ - مصرف سرانه گوشت مرغ در جهان (کیلوگرم)

۲۰۰۱	۲۰۰۰	۱۹۹۹	۱۹۹۸	۱۹۹۷	۱۹۹۶	۱۹۹۵	۱۹۹۴	۱۹۹۳	۱۹۹۲	
۱۵/۸۶۳	۱۵/۲۸۶	۱۵/۸۷۶	۱۵/۸۲۶	۱۴/۲۳۲	۱۴/۱۴۷	۱۳/۹۶۳	۱۳/۹۵۵	۱۴/۳۲۹	۱۴/۰۲۱	اقیانوسیه
۱۱/۹۵۲	۱۲/۰۲۱	۱۲/۰۶۵	۱۱/۷۵۲	۱۱/۸۷۶	۱۱/۵۶۴	۱۱/۳۲۲	۱۱/۲۰۳	۱۱/۰۲۳	۱۰/۸۸۶	آفریقا
۱۳/۶۹۳	۱۳/۷۱۴	۱۳/۵۰۷	۱۳/۳۸۶	۱۳/۲۷۵	۱۳/۲۶۱	۱۳/۳۶۹	۱۳/۵۷۱	۱۳/۳۲۹	۱۳/۲۰۸	اروپا
۱۲/۶۳۴	۱۲/۶۴۷	۱۲/۶۲۹	۱۲/۷۰۱	۱۲/۲۵۷	۱۲/۳۵۲	۱۲/۴۲۳	۱۲/۴۹۳	۱۲/۴۷۸	۱۲/۴۹۹	آسیا
۱۵/۱۸۸	۱۵/۹۰۲	۱۶/۲۷۳	۱۵/۹۷۰	۱۶/۷۸۰	۱۶/۷۷۱	۱۶/۹۲۸	۱۷/۰۶۳	۱۶/۳۰۶	۱۶/۴۷۱	آمریکا
۱۳/۸۶۶	۱۳/۹۱۴	۱۴/۰۵۲	۱۳/۹۷۷	۱۳/۶۸۴	۱۳/۶۱۹	۱۳/۶۰۵	۱۳/۶۵۷	۱۳/۴۹۷	۱۳/۴۱۷	جهان
۱۲/۰۰۰	۱۱/۹۸۵	۱۲/۲۰۵	۱۳/۶۴۷	۱۴/۵۸۵	۱۴/۰۰۰	۱۴/۰۰۰	۱۴/۰۰۰	۱۴/۰۰۰	۱۴/۰۰۰	ایران

مأخذ [۳]

گذاشت. [۲] میانگین نرخ رشد سالانه جمعیت جهان در دهه ۱۹۶۰ نزدیک به ۲ درصد بوده است که این رقم امروز به ۱/۳ درصد کاهش یافته و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۵۰ به کمتر از یک درصد برسد. با وجود کاهش نرخ رشد جمعیت جهان، پیوسته شاهد افزایش جمعیتی بالغ بر ۸۰ میلیون نفر در سال به جمعیت جهان هستیم و پیش‌بینی می‌شود که در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۵۰ جمعیت جهان به ۱/۵ برابر امروز (۹/۳۲ میلیارد نفر) برسد. جدول شماره ۱ رشد جمعیت جهان در نواحی گوناگون را نشان می‌دهد:

آمارهای ارائه شده از سوی فائو گویای آن است که به علت افزایش جمعیت جهان، تقاضا برای گوشت مرغ افزایش یافته و میانگین مصرف سرانه جهانی از ۱۳/۴۷ کیلوگرم در ۱۹۹۲ به ۱۳/۸۶ کیلوگرم در

میزان را پس از گوشت ماهی در میان انواع گوشت‌های رایج دارد. میزان کلسترول آن پایین بوده و بیماری‌های مشترک میان پرندگان و انسان در سنجش با نشخوارکنندگان، اندک است. از سوی دیگر، از دید اقتصادی تولید آن بسیار با صرفه است، زیرا در زمانی کوتاه (کمابیش هفت هفته)، تولید به لحاظ کمی ۴۷ برابر افزایش می‌یابد و در حقیقت ضریب تبدیل بالایی دارد؛ گذشته از آن، نیازمند هزینه کلان نیست و در فضایی محدود می‌توان بیشترین مقدار پروتئین را تولید کرد. [۳]

تولید و نیاز به گوشت مرغ

افزایش جمعیت و بالا رفتن توان خرید خانوارها از مهم‌ترین عواملی است که در آینده بر میزان تقاضا برای مصرف مواد خوراکی پروتئین‌دار اثر خواهد

۲۰۰۱ به ازای هر نفر رسیده است. جدول شماره ۲ روند تغییرات مصرف سرانه در قاره‌های گوناگون را نشان می‌دهد:

برای داده‌های جدول ۲، با وجود افزایش مصرف سرانه در جهان، میزان مصرف سرانه مرغ در ایران در دوره یاد شده از ۱۴ Kg/A به ۱۲ Kg/A کاهش یافته است. مقدار مصرف گوشت مرغ در کشورها متفاوت است. پرو، آرژانتین و ژاپن با مصرف سرانه بیش از ۲۰ Kg/A به ترتیب در رده‌های نخست تا سوم هستند و آلبانی، کنگو و غنا به ترتیب با مصرف سرانه ۶/۸۷۵، ۶/۸۷۵ و ۰/۹۷۵ کیلوگرم به ازای هر نفر کمترین میزان مصرف را به خود اختصاص داده‌اند. در این میان ایران با مصرف سرانه ۱۲ Kg/A در رتبه هفتم و هشتم

جهان جای دارد. [۳]

با توجه به روند افزایش جمعیت جهان و افزایش مصرف گوشت مرغ، میزان تقاضا برای آن در جهان در نیم سده آینده ۱۶۶ میلیون تن برآورد می‌شود. بدین‌سان سالانه باید بطور میانگین میزان تولید ۵/۴ درصد افزایش یابد. این درحالی است که میانگین رشد تولید گوشت مرغ در نیم سده گذشته در جهان ۴ درصد بوده است. آمارها بیانگر آن است که در آینده‌ای نزدیک میزان تقاضا بر مقدار عرضه پیشی خواهد گرفت. مقدار تولید مرغ در قاره‌های جهان در جدول ۳ نشان داده شده است. [۴] چنان‌که داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد، قاره آمریکا با ۱۳/۳ درصد جمعیت جهان به تنهایی ۴۶/۶ درصد تولید کل را به خود اختصاص داده است. در سال ۲۰۰۱

جدول ۳- تولید گوشت مرغ در جهان (هزار تن)

درصد	۲۰۰۱	۲۰۰۰	۱۹۹۹	۱۹۹۸	۱۹۹۷	۱۹۹۶	۱۹۹۵	۱۹۹۴	۱۹۹۳	
۱/۳۴	۷۹۲۷۳۱	۷۳۷۵۵۶	۷۲۷۰۳۸	۷۱۴۸۴۷	۵۹۲۲۷۷	۵۸۵۰۲۳	۵۷۲۲۲۷	۵۵۸۵۶۵	۵۲۸۳۷۶	اقیانوسیه
۴/۸۲	۲۸۴۲۸۱۸	۲۸۳۰۸۵۰	۲۸۰۱۰۲۰	۲۶۶۷۵۱۰	۲۶۶۳۲۰۵	۲۴۵۳۴۹۵	۲۳۱۹۴۶۲	۲۱۶۲۰۲۳	۲۰۴۴۴۰۲	آفریقا
۳۱/۳۹	۱۸۵۱۷۳۵۰	۱۷۸۹۲۷۲	۱۷۱۴۰۴۷۴	۱۶۲۳۳۶۶۷	۱۵۷۶۱۴۷۶	۱۴۳۲۶۴۸۵	۱۳۹۹۲۴۹۱	۱۳۲۸۰۲۲	۱۲۰۶۵۸۹۴	اروپا
۱۵/۸۶	۹۳۵۲۵۷۶	۹۳۸۲۸۷۱	۹۳۶۹۶۸۶	۹۲۸۵۹۳۴	۸۹۵۶۴۶۵	۸۸۶۷۲۰۶	۸۷۳۳۷۵۶	۸۷۹۰۷۷۸	۸۷۹۹۲۴۷	آسیا
۴۶/۵۹	۲۷۴۸۱۸۱۸	۲۷۰۱۸۴۲۳	۲۵۸۷۱۰۱۶	۲۳۸۹۳۹۱۶	۲۲۷۳۲۵۲	۲۱۶۲۸۷۰۳	۲۱۰۱۴۹۷۹	۱۹۳۰۶۵	۱۷۹۳۶۳۰۰	آمریکا
۱۰۰	۵۸۹۸۷۲۹۳	۵۷۸۶۸۹۷۲	۵۵۹۰۹۳۳۴	۵۲۷۹۶۸۷۴	۵۰۷۴۸۶۷۵	۴۷۸۶۰۹۱۲	۴۶۶۳۲۹۱۵	۴۳۷۲۲۵۳	۴۱۳۷۲۲۱۹	جهان
۱/۴۲	۸۴۰۰۰۰	۸۰۳۰۰۰	۷۲۵۰۰۰	۶۹۶۰۰۰	۶۹۴۵۴۱	۶۵۰۰۰۰	۶۳۷۰۰۰	۶۱۳۰۰۰	۵۶۰۰۰۰	ایران

مأخذ [۳]

جدول ۴- واردات گوشت مرغ در جهان (هزار تن)

درصد واردات در سال ۲۰۰۰	۲۰۰۰	۱۹۹۵	۱۹۹۰	۱۹۸۵	۱۹۸۰	۱۹۷۵	۱۹۷۰	۱۹۶۵	
۰/۱	۵۱۰	۶۸۳	۷۲۷	۶۶۶	۱۹۹۳	۹۶۱	۹۲۳	۳۶۳	اقیانوسیه
۶/۴	۴۸۰۲۲	۵۶۴۲۵	۳۹۷۴۵	۵۹۰۶۲	۵۶۳۷۸	۲۰۹۶۲	۸۷۰۰	۵۴۱۸	آفریقا
۵۷/۵	۲۳۱۸۰۱	۳۲۰۹۷۷	۱۷۵۲۷۸	۸۵۵۶۹	۸۸۰۷۱	۶۶۰۳۱	۴۸۳۹۲	۲۴۳۰۵	اروپا
۲۶/۲	۱۹۶۳۸۵	۱۴۹۱۲۶	۱۳۵۲۴۶	۱۰۱۶۷۰	۹۷۹۶۷	۵۶۳۷۹	۴۵۹۱۱	۳۰۵۵۳	آسیا
۹/۹	۷۴۰۴۲	۶۲۸۳۴	۴۸۳۸۳	۴۶۰۶۱	۴۷۶۲۶	۲۸۸۳۲	۲۸۸۴۲	۲۳۰۴۱	آمریکا
۱۰۰	۷۵۰۷۴۰	۵۹۰۰۴۵	۳۹۹۳۹۹	۲۹۳۰۲۸	۲۹۲۰۳۵	۱۷۲۶۲۹	۱۳۲۷۶۸	۸۳۶۸۰	جهان
۰/۰۰۰۳	۲	۲۸۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۱۸۰۰۰	۲۸۰۰	۱۶۲۲	۰	ایران

مأخذ [۳]

جدول ۵- صادرات گوشت مرغ در جهان (هزار تن)

درصد صادرات در سال ۲۰۰۰	۲۰۰۰	۱۹۹۵	۱۹۹۰	۱۹۸۵	۱۹۸۰	۱۹۷۵	۱۹۷۰	۱۹۶۵	
۰/۴	۲۶۰۳	۵۷۸	۷۶۳	۷۱۶	۲۰۸۴	۶۷۱	۵۳۹	۸۷۸	اقیانوسیه
۲	۱۳۵۹۲	۲۲۰۵۲	۸۲۱۳	۲۳۲۰	۲۲۶۱	۶۰۸۷	۴۶۹۶	۳۰۱۶	آفریقا
۶۸/۹	۴۷۲۶۸۱	۳۸۲۶۹۹	۲۶۶۶۲۴	۲۱۷۸۳۵	۲۱۴۸۸۵	۱۰۶۰۸۰	۷۲۶۳۱	۴۹۶۳۴	اروپا
۱۸/۲	۱۲۵۰۹۶	۱۰۲۵۸۴	۹۳۱۶۹	۶۷۰۵۲	۶۶۴۳۴	۵۲۴۷۳	۳۴۷۲۱	۳۴۴۵۱	آسیا
۱۰/۵	۷۱۸۴۵	۷۶۶۸۰	۶۲۳۶۲	۳۵۸۹۱	۴۵۹۱۲	۳۱۱۶۲	۳۵۵۵۳	۳۵۹۱۶	آمریکا
۱۰۰	۶۸۵۸۱۷	۵۸۴۵۹۳	۴۳۳۱۳۱	۳۲۵۸۱۴	۳۳۳۵۷۶	۱۹۶۴۷۳	۱۴۸۱۴۰	۱۲۳۸۹۵	جهان
۰/۰۸	۵۳۲	۰	۰	۰	۰	۰	۵۰	۰	ایران

مأخذ [۳]

میلیون دلار بوده است. ایران از نظر ارزش واردات گوشت مرغ در رتبه ۱۴۲ است ولی به لحاظ هزینه پرداخت شده برای خرید گوشت مرغ در رتبه پنجاه و چهارم قرار دارد. این آمارها نشان می‌دهد که هزینه واردات گوشت مرغ به ایران بسیار سنگین بوده و بهای گوشت مرغ به ازای هر کیلو تا ۱/۱۴ دلار می‌رسد. [۳]

این وضع را عواملی چند از جمله ضعف مدیریت، ضعف سیاست خارجی، دخالت سازمان‌های غیر مرتبط با مسئله واردات، چند نرخ بودن ارز و... رقم می‌زنند.

صادرات گوشت مرغ در جهان بر پایه آمار ارائه شده در جدول شماره ۵ نزدیک به ۶۸۶ هزار تن است. میانگین رشد سالانه صادرات گوشت مرغ در دهه گذشته نزدیک به ۵/۳ درصد بوده است. کمایش ۶۹ درصد صادرات گوشت مرغ از کشورهای اروپایی است و هلند، آلمان و فرانسه در سال ۲۰۰۰ بیشترین صادرات مرغ را داشته‌اند و نزدیک به ۴۲ درصد کل صادرات جهانی به این کشورها اختصاص دارد. [۳]

گرچه کشورهایی مانند هلند، آلمان و فرانسه خود در شمار بزرگترین تولیدکنندگان و صادرکنندگان گوشت مرغ هستند ولی در تجارت جهانی مرغ، به وارد کردن مرغ از دیگر کشورها نیز دست می‌زنند و پس از فرآوری و بسته‌بندی متناسب با نیاز مصرف‌کنندگان در دیگر کشورها، بار دیگر آن را صادر می‌کنند. [۳]

نابرابری حجم واردات و صادرات در جدولهای ۴ و ۵ را می‌توان به نادیده گرفته شدن صادرات مجدد نسبت داد. برای نمونه، شهروندان روسیه به ران مرغ، ژاپنی‌ها به گوشت بی‌استخوان مرغ، شهروندان عربستان به سینه و

میله‌ای ایالات متحده، چین و برزیل سه کشور بزرگ تولیدکننده گوشت مرغ بوده‌اند. این کشورها بر سر هم ۴۹/۴ درصد تولید کل را به خود اختصاص داده‌اند. ایران نیز با ۰/۱۳ درصد جمعیت جهان ۱/۴ کل تولید را در سال ۲۰۰۱ داشته است. ایران به لحاظ تولید در رتبه سیزدهم جهان قرار دارد که نسبت به سال ۲۰۰۰ سه پله بالا رفته است. در میان کشورهای آسیایی تنها چین، تایلند و اندونزی در رتبه‌های بالاتر از ایران قرار دارند. [۳]

تجارت جهانی گوشت مرغ

آمارهای ارائه شده از سوی فائو در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که میانگین سالانه واردات گوشت از سوی کشورهای واردکننده در دهه گذشته ۸ درصد افزایش یافته است:

بر پایه داده‌های جدول ۴، کل واردات گوشت مرغ در جهان در سال ۲۰۰۰ نزدیک به ۷۵۱ هزار تن بوده است. اروپا از واردکنندگان بزرگ گوشت مرغ در جهان است، که نزدیک به ۵۷/۵ درصد از کل واردات گوشت مرغ را به خود اختصاص داده است. بلغارستان، آلمان و هلند سه کشور عمده واردکننده گوشت مرغ در اروپا در سال ۲۰۰۰ بوده‌اند و نزدیک به ۳۷/۲ درصد از کل واردات جهان را داشته‌اند. کومور، نیجریه و ایران نیز کمترین میزان واردات را در میان کشورهای واردکننده در جهان داشته‌اند. میانگین ارزش هر کیلو گوشت مرغ در بازارهای جهانی در حدود ۱/۰۳ دلار برآورد شده و ارزش واردات گوشت مرغ در سال ۲۰۰۰ نزدیک به ۷۷۴

به خود اختصاص داده است. [۹] و [۱۰] بر پایه آخرین سرشماری مرغداری صنعتی در سال ۱۳۷۴، میزان سرمایه‌گذاری در بخش‌های گوناگون این صنعت در جدول شماره ۶ نشان داده شده است.

به گونه‌ای که در جدول شماره ۶ دیده می‌شود، نزدیک به ۵۲/۶ درصد از سرمایه موجود در صنعت مرغداری به بخش پرورش مرغ گوشتی اختصاص داشته و نزدیک به ۳۹/۵ درصد برای تجهیز و ساخت سالن پرورش و انبار سرمایه‌گذاری شده است. سرمایه هر واحد مرغداری با وجود تعلق داشتن آن به اشخاص، باید بخشی از سرمایه ملی به‌شمار آید. بی‌توجهی به این سرمایه‌گذاری کلان به کاهش سودآوری آن می‌انجامد، و ضربه‌هایی جبران‌ناپذیر به اقتصاد ملی می‌زند.

هرچند سرمایه‌گذاری در صنعت مرغداری پس از صنعت نفت در مقام دوم قرار دارد ولی هنوز این صنعت نتوانسته است جای واقعی خود را در اقتصاد ایران بیابد. [۱۰] برای اثبات این گفته، داده‌های مندرج در جدول شماره ۷ که میانگین رشد را در زمینه‌های تولید، ارزش صادرات و واردات و بیلان آن را از ۱۹۶۱ تا ۲۰۰۰ در دوره‌های پنج ساله نشان می‌دهد، مورد توجه قرار می‌دهیم:

بر پایه داده‌های جدول ۷، در سراسر این دوران میانگین ارزش واردات بیش از میانگین ارزش صادرات بوده است. گرچه چنین می‌نماید که از ۱۹۸۵ بدین سو ارزش واردات مرغ به سبب گسترش بخش مرغداری کاهش یافته، ولی ارزشی صنعت به‌علت وابستگی بالا (نزدیک به ۹۰ درصد به نهاده‌های وارداتی) کاهش چندانی

چینی‌ها به پا و بال مرغ علاقمند هستند. [۵] در آمدی که سهم کشورهای صادرکننده شده نزدیک به ۷۴۹ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ بوده است. این درآمد با وجود افزایش حجم صادرات، در سال‌های اخیر کاهش یافته و سیر نزولی یافته است. بیشترین درآمد ناشی از صدور گوشت مرغ که نزدیک به ۵۱ درصد است، به آلمان، چین، فرانسه و آمریکا اختصاص دارد. [۳]

صنعت مرغداری در ایران

در سال‌های دور، در ایران پرورش مرغ تنها به صورت خانگی انجام می‌شد و مصرف گوشت آن به گونه‌ی امروزی چندان مرسوم نبود و گوشت مرغ بیشتر برای پذیرایی از مهمانان یا درمان بیماران به کار می‌رفت. [۶] در ۱۳۳۲ که آن را سال «پایه‌گذاری مرغداری جدید در کشور» نامیده‌اند، بنگاه دامپروری با کمک طرح اصل چهار، ۶۰۰۰۰ قطعه جوجه یک روزه به مرکز تحقیقات دامپروری حیدرآباد وارد کرد. [۷] آمریکا نیز در چارچوب این طرح با دادن تکنولوژی و تربیت نیروی انسانی متخصص، به رشد و توسعه این صنعت در ایران کمک‌هایی شایان کرد. [۸] گرچه برخی کسان برآنند که کمک‌های کشورهای غربی سبب وابستگی سنگین این صنعت به خارج شده است، ولی چنین می‌نماید که بی‌کمک‌های فنی آنها توسعه این صنعت در کشور با دشواری‌های بسیار روبه‌رو می‌شده است. صنعت مرغداری در ایران با سرمایه‌گذاری کلان صورت گرفته است، چنان‌که پس از نفت، این صنعت با ۱۴۰۰۰ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری بیشترین حجم سرمایه‌ها را

جدول ۶- ارزش سرمایه‌گذاری در مرغداری صنعتی بر پایه اموال سرمایه‌ای در سال ۱۳۷۴ (میلیون ریال)

نوع مؤسسه	ماندگارهای تولید	لوازم اداری	وسایل جابه‌جایی	ساختمان‌های مسکونی	دیگر ساختمان‌ها	زمین	دیگر موارد	جمع	درصد
جوجه‌کشی	۳۴۳۴	۱۲۹	۸۲۴	۲۸۷	۶۰۳۷	۱۳۴۷	۷۳	۱۲۱۳۱	۶/۱
مرغ‌مادر	۸۰۵۶	۴۹۸	۲۸۹۸	۱۰۳۵	۱۰۵۲۵	۱۴۸	۸۸۴	۲۴۰۰۴	۱۲۲
مرغ‌تخمگذار	۲۳۷۸۶	۱۲۲۵	۶۴۳۰	۳۲۸۴	۲۰۵۱۲	۱۰۶۳	۱۱۸۴	۵۷۴۸۴	۲۹/۱
مرغ‌گوشتی	۳۷۷۰۳	۲۱۵۰	۸۹۱۶	۷۵۸۷	۴۰۸۲۹	۴۴۲۳	۲۳۴۶	۱۰۳۹۵۴	۵۲/۶
جمع	۷۲۹۷۹	۴۰۰۲	۱۹۰۶۸	۱۲۱۹۳	۷۷۹۰۳	۶۹۸۱	۴۴۸۷	۱۹۷۶۱۳	۱۰۰
درصد	۳۶/۹	۲	۹/۶	۶/۲	۳۹/۴	۳/۵	۲/۳	۱۰۰	

**جدول ۷- میانگین تولید، واردات و صادرات مرغ گوشتی در ایران
در دوره ۲۰۰۰-۱۹۶۱ (تن و هزار دلار آمریکا)****

تراز واردات و صادرات کشور	میانگین ارزش صادرات	درصد رشد	میانگین میزان صادرات	ارزش واردات	درصد رشد	میانگین میزان واردات	درصد رشد	میانگین میزان تولید	
۰	۰	-	۰	-	-	۰	-	۴۰۳۲۰۰	۱۹۶۱-۶۵
۵۲۳	۷	-	۱۶/۴	۵۳۰	-	۱۵۰۷	۶۵/۸	۶۶۸۶۰	۱۹۶۶-۷۰
-۱۱۸۶/۲	۲/۸	-۷۶	۴	۱۱۸۹	۷۳/۸	۲۶۲۰	۶۴/۴	۱۰۹۹۴۰	۱۹۷۶-۸۰
-۱۴۲۹۶	۲۶	۹۰۰	۴۰	۱۴۳۲۲	۳۵۲	۱۱۸۴۰	۵۶/۹	۱۸۲۴۰۰	۱۹۸۱-۸۵
۶۹۲۰	۰	-۱۰۰	۰	۶۹۲۰	۶۵	۴۱۱۰	۲۳/۶	۲۲۵۶۰۰	۱۹۸۶-۹۰
-۱۳۰۸	۰	-	۰	۱۳۰۸	-۷۹/۷	۵۳۵	۵۲/۹	۲۴۵۰۰۰	۱۹۹۱-۹۵
-۷۲۷۱	۱۴۴	-	۱۱۲	۷۵۱۵	۱۰/۹	۹۳۵۱	۵۹/۴	۵۵۰۰۰۰	۱۹۹۶-۲۰۰
-۱۵۶۶/۲	۲۷۲/۸	۶۳	۱۸۲	۱۸۳۹	-۸۹/۴	۹۸۵	۲۹/۸	۷۱۳۷۰۸	جمع

مأخذ [۳]

**جدول ۸- شمار شاغلان در صنعت مرغداری کشور و میزان حقوق پرداخت شده به آنان
در ۱۳۷۸ (میلیون ریال)**

مؤسسات	جمع شاغلان	شاغلان بی مزد	شاغلان حقوق گیران	مزد و حقوق پرداخت شده	دیگر پرداختی های نقدی	جمع پرداختی
جوجه کشی	۱۷۴۱	۶۳	۱۶۷۸	۱۰۳۷۳	۳۷۵۷	۱۴۱۳۰
پرورش مرغ مادر	۶۳۵۷	۲۸۳	۶۰۷۴	۳۷۰۹۹	۱۴۳۷۷	۵۱۴۷۶
پرورش مرغ تخمگذار و پولت	۱۱۱۰۳	۱۹۱۸	۹۱۸۵	۴۷۹۰۹	۱۴۵۶۲	۶۲۴۷۱
پرورش مرغ گوشتی	۴۶۲۷۹	۲۰۵۳۰	۲۵۷۵۰	۷۰۲۰۹	۱۷۵۸۰	۸۷۷۸۹
جمع	۶۵۴۸۰	۲۲۷۹۴	۴۲۶۸۶	۱۶۵۵۹۰	۵۰۲۷۶	۲۱۵۸۶۶

* آمارها مربوط به سال ۱۳۷۵ است.

مأخذ [۱۲]

شده به آنان در سال ۱۳۷۸ بررسی شده است: بیش از ۶۵ هزار تن در بخش مرغداری کار می کنند. که ۷۱ درصد آنان در مرغداری های پرورش دهنده مرغ گوشتی فعالیت دارند. جمع پرداختی ها به شاغلان این بخش نزدیک به ۲۱۶ میلیارد ریال است و میانگین سهم شاغلان حقوق بگیر به ۳/۸ میلیون ریال می رسد. به اعتقاد نگارندگان، آمارهای مربوط به حقوق پرداختی، چندان با واقعیات جامعه همخوان نیست.

نداشته است. ارزآوری صنعت مرغداری در ایران، در برابر ارزشی آن بسیار محدود و درصد صادرات نسبت به کل تولید کمتر از نیم درصد است. [۹]
صنعت مرغداری در سنجش با دیگر بخش های کشاورزی فعالیتی است سرمایه بر که هزینه سرانه اشتغال برای هر نفر در آن نزدیک به ۲۱۴ میلیون ریال برآورد می شود که این مقدار در سنجش با دیگر بخش های کشاورزی بسیار سنگین است. [۱۲] در جدول ۸-۱ شمار شاغلان در این بخش و حقوق و مزایای پرداخت

مرغداری در جهان بود یا از کارشناسان و ابزارهای خارجی بهره می‌گرفته‌اند. بیشتر تشکیلات بزرگ مرغداری در کشور در سال‌های ۱۳۵۰-۵۸ برپا شده است، [۱۳] در آن سال‌ها تولید گوشت مرغ ۴۶۰ درصد افزایش یافت و از ۵۰ هزار تن به ۲۸۰ هزار تن در سال رسید. با وجود افزایش تولید و کاهش واردات گوشت مرغ، میزان وابستگی به نهاده‌های تولیدی تا بیش از ۹۵ درصد برآورد و بخش عمده دان مصرفی، دارو و دیگر نهاده‌ها با واردات تأمین می‌شد. [۹]

پس از انقلاب با ایجاد وزارت جهاد سازندگی کارهای مربوط به تولید در بخش دامپروری به این وزارتخانه واگذار شد. جدایی بخشهای کشاورزی و دامپروری را می‌توان مرحله تازه‌ای در اجرای سیاست‌های دوگانه در سطح کلان بخش کشاورزی دانست. گرچه فعالیت‌های جهاد سازندگی سبب خودکفایی در تولید گوشت مرغ شد ولی آمارها نشان می‌دهد که در زمینه واردات نهاده‌ها یعنی دان، دارو و... تغییر چندانی در میزان وابستگی کشور پدید نیامده و امروز، وابستگی بویژه در زمینه خوراک ماکیان کمابیش ۹۰ درصد برآورد می‌شود. [۱۴] پس از واگذاری صنعت مرغداری به جهاد سازندگی، در نخستین سالها، این وزارتخانه، به علت جنگ، بیشتر نیروی خود را در این راه صرف کرد و نتوانست چنان که باید به زیربخش‌ها رسیدگی کند. در آن دوران به علت مشکلات

برایه داده‌های مرکز آمار ایران، میزان رشد مرغداری‌ها در دوره‌های گوناگون ارزیابی شده و نتایج آن در جدول شماره ۹ بازتاب یافته است:

چنان که از جدول ۹-۱ برمی‌آید، در سال‌های پیش از انقلاب مرغداری‌های گوستی و پس از انقلاب بویژه در سال‌های اخیر واحدهای پرورش دهنده مرغ مادر رشد فزاینده داشته‌اند. در سال‌های ۱۳۷۵-۷۹ از میزان گسترش مرغداری‌های گوستی به گونه چشمگیر کاسته شده است. بی‌رونی در این بخش را می‌توان ناشی از غیر اقتصادی بودن تولید به علت پایین بودن بهای مرغ در بازار و بالا بودن هزینه تمام شده دانست.

صنعت مرغداری ایران در گذرگاه توسعه

چنان که پیشتر گفته شد، صنعت مرغداری در ایران با یاری کشورهای غربی و بویژه ایالات متحده در دهه ۴۰ پا گرفت. پیش از انقلاب سیاست‌های دولت در این بخش بیشتر بر محور برپایی مرغداری‌های مدرن استوار بوده است. مرغداری‌های برپا شده در آن سالها بیشتر به صورت مجتمع‌ها یا مرغداری‌های بزرگ و متوسط بوده که در آنها ابزارها و تجهیزات خودکار و تکنیک‌های صنعتی به کار گرفته می‌شده است. شماری از آنها نیز به گونه مستقیم یا غیرمستقیم وابسته به شرکت‌های بزرگ

جدول ۹- شمار و میزان رشد مرغداری‌ها در دوره‌های گوناگون

پرورش مرغ مادر		جوجه‌کشی		پرورش مرغ تخمگذار		پرورش مرغ گوستی		مؤسسات
شمار	درصد افزایش	شمار	درصد رشد	شمار	درصد رشد	شمار	درصد رشد	
		۱۵		۱۱۱		۳۰۰		تا سال ۱۳۴۹
		۲۹	۹۳/۳	۲۴۶	۱۲۱/۶	۱۸۳۱	۵۰۲/۳	۱۳۵۰-۵۴
		۵۸	۱۰۰	۴۵۶	۸۵/۴	۷۰۷۳	۲۸۶/۳	۱۳۵۵-۵۹
			۱۷/۲	۶۳۴	۳۹	۹۷۱۲	۳۷/۳	۱۳۶۰-۶۴
	۷۰		۱۶/۲	۷۲۱	۱۳/۷	۱۱۷۱۵	۲۰/۶	۱۳۶۵-۶۹
۱۰۷/۱	۱۴۵	۹۰	۱۳/۹	۷۸۵	۸/۹	۱۵۱۷۲	۲۹/۵	۱۳۷۰-۷۴
۸۶/۹۷	۲۷۴	۱۲۷	۴۱/۱	۱۴۰۶	۷۹/۱	۱۵۳۸۳	۱/۴	۷۵۷۹

در اختیار تولیدکنندگان قرار می‌گرفت شکسته شد. در چارچوب این طرح به تعاونی‌های مرغداری، مرغداران، اشخاص حقیقی و حقوقی اجازه داده شد با بهره‌گیری از ارزش رقابتی و زیر نظارت شرکت تهیه و توزیع علوفه و سازمان دامپزشکی مواد اولیه وارد کنند. اما پس از آزادسازی، نگرانی‌هایی برای تولیدکنندگان پدید آمد زیرا بهای نهاده‌ها در بازار ۵ تا ۶ برابر افزایش یافته بود و به دنبال آن حجم نقدینگی لازم برای تولید نیز باید به همین نسبت افزایش پیدا می‌کرد. [۹] گرچه طرح آزادسازی، به ظاهر، جامع‌ترین طرح در صنعت مرغداری پس از انقلاب بوده ولی دانسته‌ها گویای آن است که نگرانی‌ها نسبت به آزادسازی بی‌مورد نبوده و این طرح نتوانسته مشکلات این صنعت را از میان بردارد. کمبود نقدینگی، افزایش روزافزون بهای نهاده‌های تولیدی، کاهش کیفیت نهاده‌های وارداتی به علت نظارت نداشتن سازمان‌های مربوط، پشتیبانی نکردن بانک‌ها از مرغداران و اجرا نشدن بسیاری از بندهای طرح آزادسازی و تنها اجرای برخی از آنها، سبب شد که این طرح نتواند به گونه‌ی منطقی نیازهای صنعت مرغداری کشور را برآورده سازد و اجرای ناقص آن مشکلات تازه‌ای برای صنعت مرغداری پدید آورد.

شوربختانه پس از جنگ سیاست‌های به‌کار رفته همسو با واقعیات و نیازهای بخش صنعت مرغداری در کشور نبود. در این دوران به جای نوسازی بخش مرغداری، مسئله خودکفایی و گسترش کمی مرغداری‌ها مورد توجه قرار گرفت. گرچه در بند ۱۵ طرح آزادسازی به مسئله نوسازی توجه شده بود ولی عملکرد دولت یکسره انتقادبرانگیز بود. در نتیجه، در پی گسترش کمی مرغداری‌ها و ام‌هایی کلان به افراد غیرمتخصص یا کم تجربه و بر پایه معیارهای غیرکارشناسانه داده شد. در این دوران مرغداری‌های کوچک و متوسط با تجهیزاتی یکسره ابتدایی و با سرمایه اندک پا به عرصه رقابت گذاشتند. به جرأت می‌توان گفت که در مرغداری‌های تازه تأسیس شده شاید تنها جای پرورش پرندگان تا اندازه‌ای به معیارهای صنعتی نزدیک است و دیگر موارد (نیروی انسانی، تجهیزات و...) سطح کیفی پایینی دارد. [۱۴] بی‌توجهی به معیارهای کیفی و تکنولوژی‌های پیشرفته از یک سو و تلفات و ضایعات زیاد در مرغداری‌ها از سوی دیگر، که نزدیک به ۳۰ درصد برآورد می‌شود باعث شده که بهای تمام شده

اقتصادی، محدودیت‌ها، کمبودهای ارزی، مسایل مربوط به جنگ و بی‌توجهی دستگاه‌های اجرایی به این بخش سبب شد که بر سرهم مرغداری‌ها دچار فرسودگی و عقب‌افتادگی علمی، فنی و تکنیکی شوند، به گونه‌ای که امروز در ایران ابزارها، امکانات، تجهیزات و حتی روش‌هایی به کار گرفته می‌شود که مدتهاست کارایی خود را از دست داده و غیراقتصادی شده است. [۱۴] پرداخت یارانه برای پشتیبانی مالی از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان، محوری‌ترین سیاست دولت در آن دوران بود. در پیش گرفتن این سیاست تنها زمینه را برای ادامه فعالیت مرغداری‌ها فراهم می‌کرد.

شمار تعاونی‌های کشاورزی مرغداران در آن سال‌ها در سایه یارانه‌ها افزایش یافت ولی از آنجا که یارانه‌ها با ارزش دولتی تأمین می‌شد، به‌کارگیری این سیاست فشار مالی سنگینی بر دولت تحمیل می‌کرد. از سوی دیگر به سبب توزیع ناعادلانه یارانه‌ها و ناتوانی دولت در تأمین نهاده‌ها، در راستای سیاست تعدیل ساختاری، طرح آزادسازی صنعت مرغداری به اجرا درآمد. این طرح که یکی از مهمترین رویدادها در صنعت مرغداری در دهه گذشته بوده است، برپایه بند ۷۰/۳/۴ شورای اقتصاد از آغاز مرداد ۱۳۷۰ به مرحله اجرا درآمد و آیین‌نامه اجرایی آن نیز در ۲۳ بند، به دستگاه‌های مربوط ابلاغ شد. هدفهای اصلی این طرح را می‌توان در سه بخش خلاصه کرد:

- ۱- واگذاری کارهای تولیدی به تولیدکنندگان و کاهش دخالت دستگاه‌های اجرایی دولتی در این زمینه؛
- ۲- پشتیبانی از تولیدکنندگان در راستای افزایش تولید و برآوردن نیازها و کمبودهای جامعه از نظر پروتئین؛
- ۳- فراهم ساختن تخم مرغ و مرغ کافی، به بهای عادلانه برای مصرف‌کننده. [۱۵]

طرح آزادسازی را شاید بتوان جامع‌ترین طرح در زمینه صنعت مرغداری پس از انقلاب دانست، زیرا در آن، نه تنها جنبه‌های اقتصادی بلکه هدف‌های دیگری مانند رها شدن از مدیریت متمرکز و گام نهادن به عرصه آزادی عمل نیز مورد توجه بوده است. برپایه این طرح، مرغ و تخم مرغ از چرخه کوپنی (یارانه‌ای) حذف و عرضه آن آزاد اعلام شد. [۱۵] با آزادسازی، طلسم محدودیت‌های مربوط به عوامل تولید که از سوی دولت

زام امور به بهانه ناکارآمدی این ساختار بی بررسی نقاط قوت و ضعف سیستم، کاری است نادرست. چنین می نماید که دولت در این مرحله نیز چون مرحله پیشین دچار اشتباه شده است.

نتیجه گیری و پیشنهادها

باتوجه به روند افزایش جمعیت و وضع تولید گوشت مرغ در جهان، پیش بینی می شود که در دهه آینده میزان تقاضا بر مقدار عرضه مرغ پیشی گیرد و بهای آن نیز افزایش یابد. در چنین وضعی، عرضه تولیدات با کیفیت بهتر و داشتن برنامه و سیاست اقتصادی مناسب یکی از الزامات ورود به بازارهای جهانی است. کشور ما اکنون با وجود داشتن رتبه سیزدهم تولید در جهان و همچنین قرار داشتن در میان کشورهای عمده واردکننده گوشت مرغ، به دلایلی چند نه تنها نقش مناسب و درخوری در بازرگانی بین الملل ندارد بلکه کارنامه واردات و صادرات کشور در دهه کنونی منفی ارزیابی شده است. گسترش صنعت مرغداری در ایران همسو با معیارها و اصول علمی نیست و درحال حاضر با استانداردهای جهانی فاصله بسیار دارد. دخالت قیم مآبانه دولت و دادن وام های کلان از کانال های غیر کارشناسانه، زمینه حضور افراد غیر کارشناس را در این بخش فراهم کرده که یکی از بزرگترین مشکلات صنعت مرغداری به شمار می رود. همچنین نداشتن برنامه و سیاست جامع در زمینه گسترش صنعت مرغداری و وجود مراکز متعدد تصمیم گیری و بسیاری از ناگفته های دیگر موانع اساسی در راه توسعه آن است. برای بهبود وضع صنعت مرغداری پیشنهاد می شود در ساختار بخش مرغداری کشور بازنگری و همسو با شرایط متغیر اقتصاد جهانی، ساختاری انعطاف پذیر و نیمه دولتی یا غیردولتی طراحی شود؛ به آموزش نیروی انسانی در این بخش بیشتر توجه شود و با گسترش بخش پژوهش و توسعه (R&D) زمینه حضور فعال در بازارهای جهانی فراهم آید.

منابع

۱. رکتی، ح. «صنعت مرغ گوشتی در ایران»، چکاوک، دوره هفتم، شماره ۱، صص ۱۲-۱۳۷۷.
۲. علوی، ا. «وضعیت مرغداری کشور»، صنعت مرغداری، شماره ۶، صص ۲۵-۲۱، ۲۰۲۷.
3. FAO Statistical Center 2002. Internet at: www.

مرغ در کشور بیشتر از بازارهای جهانی باشد. [۸] نتایج پژوهشها پیرامون بهای تمام شده مرغ در واحدهای گوناگون مرغداری نشان می دهد که فعالیت واحدهای زیر ده هزار قطعه را یکسره غیراقتصادی است. [۱۶] نبود مدیریت و برنامه درست در صنعت مرغداری نه تنها توان رقابت در بازارهای جهانی را از تولیدکنندگان گرفته، بلکه آینده این بخش را نیز به مخاطره انداخته است. پیش بینی وزارت کشاورزی آمریکا (USDA) نیز مؤید این نکته است. این وزارتخانه منطقه خاورمیانه را به علت بالا بودن هزینه تولید، مکان مناسبی برای صادرات مازاد فرآورده های طیور آمریکا در آینده می داند. [۱۷]

گرچه در این سالها وزارت جهاد سازندگی به ظاهر متصدی صنعت مرغداری در کشور بوده ولی در عمل بسیاری از وزارتخانه ها و سازمانها مانند وزارت کشاورزی، وزارت تعاون، وزارت کار و امور اجتماعی، وزارت بازرگانی، سازمان حمایت از مصرف کنندگان، سازمان دامپزشکی، شورای اقتصاد، بانک مرکزی و شماری دیگر از این دست سازمان های دولتی به گونه ای در صنعت مرغداری و سرنوشت تولیدکنندگان مؤثر بوده اند و هستند. [۱۸] دخالت این سازمانها به یکدست نبودن و ناهمخوانی تصمیمها انجامیده و عرصه را برای رشد و شکوفایی این بخش تنگ تر کرده است. در سایه این مشکلات و ناکام ماندن طرح آزادسازی، طرح ساماندهی صنعت مرغداری کشور با اهداف زیر در سال ۷۷ به مرحله اجرا درآمد. مهمترین اهداف این طرح به شرح زیر است:

- ۱- تغییر و تخصیص نرخ ارز مورد نیاز صنعت مرغداری؛
- ۲- تغییر سیستم اعطای یارانه از بخش تولید به بخش مصرف؛
- ۳- خرید و گردآوری مازاد فرآورده های مرغ و تخم مرغ؛
- ۴- از میان بردن محدودیت صادرات مازاد تولیدات مرغ و تخم مرغ. [۱۹]

با نگاهی به اهداف این طرح و مقایسه آن با اهداف طرح آزادسازی روشن می شود که چرخشی کلی در سیاست های پیشین در این بخش انجام گرفته است و در این راستا دولت مصمم است خود دست به کار شود. [۲۰] روشن است که دادن اختیارات به مرغداران بی بررسی ساختار صنفی - اجتماعی کنونی آنان یا گرفتن

- ۱۳۴۸۸۰.
۱۳. زهری، م. «وضعیت نهاده‌های تولید مرغداری در آینده»، صنعت مرغداری، شماره ۲۹، صص ۱۴-۱۸، ۱۳۷۴.
۱۴. زهری، م. «صنعت مرغداری ایران احتیاج به نوسازی دارد»، صنعت مرغداری، شماره ۴، صص ۸۹، ۱۳۷۰.
۱۵. زهری، م. «طرح آزادسازی مرغ و تخم مرغ»، صنعت مرغداری، شماره ۷، صص ۱۴-۱۲، ۱۳۷۱.
۱۶. سلطانی، غ. «بررسی اقتصادی واحدهای صنعتی پرورش طیور در استان فارس»، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز، گزارش علمی، ۱۳۷۴.
۱۷. «خاورمیانه واردکننده عمده گوشت مرغ»، چکاوک، دوره هشتم، شماره ۲، صص ۱۰۶-۱۳۷۸.
۱۸. زهری، م. «ضعف ساختار دستگاههای اجرایی و برنامه‌ریزی دولتی و خصوصی در صنعت مرغداری»، صنعت مرغداری، شماره ۵۵، صص ۱۷-۲۲، ۱۳۷۹.
۱۹. ناجی، ا. «تحلیلی بر وضعیت طیور کشور؛ گذشته، حال و آینده»، تازه‌های دامپروری و کشاورزی، شماره ۱۰۴، سال اول، صص ۳۰-۳۶ و ۴۰-۴۵، ۱۳۷۹.
۲۰. «ارزیابی وضعیت طیور کشور؛ تجزیه و تحلیل موقعیت»، چکاوک، دوره ششم، شماره ۳، ۱۳۷۶.
- FAO. Org**
۴. «صنعت طیور در هزاره سوم»، چکاوک، دوره هشتم، شماره ۱، صص ۱۱۲-۱۳۷۸.
۵. «صنعت طیور در خاورمیانه»، چکاوک، دوره هفتم، شماره ۳، صص ۱۳۷۷، ۱۰۷.
۶. صفری شالی، ر. «بررسی فعالیت‌ها و عملکرد شرکت‌های تعاونی کشاورزی مرغداران استان تهران، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان، ۱۳۸۰.
۷. «تاریخچه صنعت پرورش طیور در ایران»، چکاوک، دوره سوم، شماره ۳، صص ۱۰۹-۱۳۷۳.
۸. زهری، م. «در مرغداری ایران جای تخصص کجاست»، صنعت مرغداری، شماره ۶، صص ۱۰۴-۱۳۷۰.
۹. نبی‌نیا، ر. «تأثیر حذف یارانه به تولید گوشت مرغ در استان کرمان»، کشاورزی و عمران روستایی، شماره ۱ و ۲، صص ۵۹-۷۰، ۱۳۷۰.
۱۰. اسفزاری، ا. «توان صادراتی صنعت طیور ایران»، صنعت مرغداری، شماره ۴۱، صص ۱۶-۲۵، ۱۳۷۶.
۱۱. مرکز آمار ایران، سرشماری واحدهای پرورش مرغ در ایران، سال ۱۳۷۴.
۱۲. مرکز آمار ایران، سالنامه آماری ایران، سال‌های مختلف،